

Читання як дихання

ІРИНА СТАРЧЕНКО

23 ЧЕРВНЯ 2023

Я почала читати раніше, ніж усвідомлювати і пам'ятати себе. Мені завжди було цікавіше з книжками, ніж із людьми. Звісно, книжки теж бувають нудні й дурні, але їх легко згорнути, забути й більше не брати в руки, а з людьми так зазвичай не вдається.

Фрагмент сцени Благовіщення з нідерландського вітара 1420-х років

Ще в дитинстві мене захопило відчуття свободи, яке дають книжки: я нікому не підвітна в тому, у які книжкові світи ходжу і як проводжу там час. Коли ти — виражений інтроверт, але постійно перебуваєш серед інших, книжки стають ковтком свіжого повітря. Я рано навчилася «дихати» — і з того часу не припиняла.

Мабуть, тому мені дивно думати про книжку як про великий вододіл. Здавалося б, це максимально м'який, ненав'язливий, невинний спосіб донесення інформації. Ти можеш вільно обирати будь-які книжки та спосіб взаємодії з ними, читати їх у своєму темпі, повертатися до них хоч по сто разів чи, навпаки, покидати нецікаве. Книжок у світі так багато, що кожен може знайти собі щось до душі — навіть з огляду на екзотичні інтереси і особливості сприйняття. А проте різноманітні опитування регулярно показують, що більшість людей не читає взагалі, а з тих, хто читає, понад половина обмежується однією, двома, п'ятьма книжками на рік. Й один із найдоступніших носіїв історій і досвідів залишається «сліпою зоною» для мільйонів людей.

Так само може розділяти і сприйняття книжок. Мало що викликає такі гострі емоції, як чийсь негативний відгук на книжку, яку ти любиш і радиш (чи навпаки — загальне захоплення тим, що тебе бісить і здається вульгарним). Тож читання виявляється парадоксальним актом: водночас і способом подолання самотності, і причиною додаткового усамітнення.

Звісно, це дуже індивідуальна річ, і кожен бере з книжок те, що може і хоче (і це далеко не

завжди щось хороше). Для мене читання — це не так можливість відсторонитися, як додатковий, складний, але важливий механізм протягнути ниточки до інших. Мені важко спілкуватися з людьми особисто, і я вже давно припинила намагатися це робити, але через читання я намагаюся краще зрозуміти їх і бодай заочно «поспілкуватися». Саме через книжки я відчуваю зв'язок із суспільством, навчаюся емпатії і толерантності до найрізноманітніших досвідів і способів взаємодії зі світом. Мені цікаві не тільки тексти, а і їхні читачі: як на цю книжку, з якою я вже знайома, реагують і відгукуються інші люди? Що вони в ній люблять або не люблять, що зрозуміли, чого не помітили?

Досвід такого спостереження може бути доволі прикрий. Складно залишатися об'єктивним і вдумливим спостерігачем, коли, наприклад, нові покоління читачів вважають «Віднесених вітром» красивим любовним романом чи захопливою історичною мелодрамою, не бажаючи знати, що Маргарет Мітчелл, яка виросла серед рабовласників і романтизувала Ку-клукс-клан, написала цю книжку перш за все як ностальгічну поему про загибель «старого доброго світу», в якому не було аболіціонізму, а були турботливі нянечки і красиві платтячка у дочок плантаторів. Утім, це в кожному разі корисна інформація про те, що люди хочуть чи готові бачити у книжках і на яких рівнях їх сприймають. Свого роду reality check.

Під час війни питання цивілізаційної функції читання, здатності інтерпретувати прочитане та вміння застосовувати його до реального життя особливо загострюється. Усі ті росіяни, які нас вбивають, гвалтують, катують, виросли в доволі спільному з нашим культурному просторі. Частина з них — особливо вищий офіцерський склад, який планує, організовує і дає накази до виконання, а також очманілі пропагандисти й інтелігенція, яка відкрито чи мовчазно підтримує владу, — без сумніву має добру освіту і знає і любить Пушкіна, Толстого, Достоєвського, Чехова та інших «великих гуманістів». Тих самих, на схиланні перед якими росли ми чи принаймні наші батьки. Тих самих, яких досі вважають «безумовною культурною цінністю». Ба більше, росіяни постійно покликаються на цих письменників і їхнє значення для світової культури, обґрунтовуючи необхідність завоювання та знищення України.

Навіть так звані «хороші росіяни», які активно протестують проти війни, іноді з величезним ризиком для власного життя і свободи, і в будь-яких інших обставинах можуть зійти за цілком порядних людей, часто висловлюються про Україну напрочуд по-імперськи. Аж подих перехоплює від того, які вони впевнені, що промовляють абсолютні істини — і що українцям просто емоції заважають дослухатися до голосу правди. А це ж найбільш інтелігентна, начитана, освічена частина того суспільства. Ми читали з ними ті самі книжки, а зараз не можемо навіть спілкуватися з ними, бо те, що виходить із їхніх вуст, звучить як глум і дикунство. Тож чи рятують книжки від здичавіння й нездатності до емпатії?

До речі, і Гітлер, і Сталін були пристрасними читачами. Гітлер багато читав у свої «донацистські» роки, під час становлення як особистості й молодого політика — і від цього зростала його певність у власній вищості над іншими (зокрема, у «Mein Kampf» він окремо обговорює «мистецтво читання» і зауважує, що більшість читачів мало що розуміє з прочитаного, а просто ковтає книжки безцільно й ніяк не використовує отриманих знань — дуже невинні і раціональні міркування, справді, ось і я вище про щось таке теж говорила, ой...). Сталін багато читав на піку вже досягнутої одноосібної влади, бо вважав за потрібне персонально контролювати «творчих працівників», які були одним із головних інструментів промивання мізків радянському народу.

Напевно, ти стаєш трохи іншою людиною, коли розумієш, що навіть у такий час (а можливо — саме в такий) тобі все одно потрібне, дуже потрібне читання.

Ці «антропологічні» спостереження щодо того, чи читання і культура в цілому роблять або не роблять нас кращими людьми — та й узагалі «людьми» — теж своєрідний reality check. Українці сьогодні масово відмовляються від будь-якого російського «культурного продукту», в тому числі від книжок. Інтелігентні росіяни відчують священний жах від цього, адже для них відмова від книжок — це ознака деградації (і ніхто не згадує про Гітлера, Сталіна, «найначитаніший у світі» багатомудрий радянський народ і всіх тих пристрасних шанувальників російської літератури, які вчиняють зараз страшні злочини щодо нас, зокрема в ім'я оспіваних у цій літературі ідеалів). Та ні, ми точно не пропадемо без російської культури. А втім, самій мені здається доцільнішим переналаштувати «оптику» й не ігнорувати, а якраз досліджувати російську літературу під оглядом її імперських меседжів. Щось таке вже десятиліттями роблять дослідники — такі, як Ева Томпсон («Трубадури імперії», 2000, український переклад — 2006), Мирослав Шкандрій («В обіймах імперії», 2001, український переклад — 2004), Віра Агеєва («За лаштунками імперії», 2021); що далі, то більше до цього препарування долучаються блогери й літературні критики. Мені цікаво бачити науковий аналіз російських авторів і творів, особливо найвідоміших, які нам усім знайомі та які досі залишаються бестселерами у наївних західних читачів, що прагнуть зрозуміти таємничу російську душу. Звісно, їх потрібно не вивчати в школах, а критично аналізувати через призму того, як ці тексти змінювали свідомість багатьох поколінь, цілеспрямовано оспівуючи вищість росіян і їхнє право завойовувати, знищувати, висміювати інші народи. Це іноді тонкі, малопомітні речі, які потрібно уважно виловлювати й нанизувати, щоби побачити цілісну картину цієї грандіозної облуди. А

іноді достатньо тицьнути пальцем, щоб усі навколо зойкнули: як ми цього не помічали?

Один із моїх улюблених прикладів — пушкінське «вікно в Європу». Усі, зокрема й самі росіяни, звично покликаються на цей рядок як на знак прагнення наблизитися до європейської цивілізації, стрімкого осучаснення країни й повернення обличчям до Заходу в петровську епоху. Багато хто навіть нарікає, що «Петро I прорубав вікно в Європу, а Путін його замурував». Хоча насправді дуже просто перевірити, у якому саме контексті пролунала ця знаменита фраза. Вона походить із поеми «Мідний вершник», і йдеться там про захоплення шведських територій, на яких Петро I заснував Санкт-Петербург — перший морський порт імперії.

И думал он:

Отсель грозит мы будем шведу,

Здесь будет город заложен

На зло надменному соседу.

Природой здесь нам суждено

В Европу прорубить окно.

Далі в тексті є багато про російську велич і недорозвинені сусідні народи («где прежде финский рыболов, / печальный пасынок природы, / один у низких берегов бросал / в неведомые воды / свой ветхой невод») і їхню марну лють. Петро I «рубав вікно» не для того, щоб увійти в родину європейських народів, а для того, щоб погрожувати сусідам. Це, отже, не так вікно, як амбразура доту, зайнята (захоплена в супротивника!) зручна нова висота для агресії в бік Європи. Погодьтеся, свіжо й цікаво звучить сьогодні — і цілком очевидно, що Путін тут якраз нічого не замурував, а лише підтягнув до цієї амбразури побільше зброї, як предки й заповідали. І Пушкін цим щиро захоплюється; це справді його власне уявлення про те, що таке Росія і чому він її любить.

Це, звісно, дивна любов. Пушкін був «невиїзним» — його не випускали за кордон за наказом царя, хоча він мріяв подорожувати й бачити світ. У зв'язку з цим можна було б детально поговорити про багатовікові традиції російської влади саджати культурних діячів у золоту клітку (або не дуже й золоту, а цілком собі іржаву, смердючу і страшну), карати їх за занадто вільний спосіб мислення і різними цікавими способами примушувати до колаборації — до оспівування величі і прекрасності імперії та мудрості її правителів. Десь там, в уявній Україні майбутнього, яка існує в моїй голові, могли б відбуватися курси з деконструкції імперських наративів, де ми вивчали б російську культуру саме під цим кутом (і хочеться думати, що на наших експертів був би неабиякий попит у західних університетах). Природно й логічно, що зараз нам хочеться хіба сахатися від російської культури — однак аналіз її продуктів забезпечує значно краще розуміння того, з ким ми маємо справу і чому саме остерігаємося

культурного впливу цього народу. У диханні важливий не тільки вдих, а й видих.

Навесні 2022 року більшості українців стало складно читати. Хтось узагалі не міг узяти книжку в руки, а хтось читав мало, нервово й поверхово. У багатьох змінилися пріоритети, і після відновлення інтересу до життя й читання вони обрали нові для себе жанри, нових авторів, нові теми. Наприклад, виросло зацікавлення українською класикою, яку раніше всі ще зі школи традиційно терпіти не могли; зараз чи не десяток різних видавців публікує цілі серії класики, і хоча автори й тексти часто повторюються від серії до серії, читачі їх усе одно розбирають як гарячі пиріжки — бо раптом зрозуміли тяглість літературних канонів і їхню спорідненість із сьогоденням. Аналогічно зросло співчуття до тем Другої світової війни і Голокосту, які нам зараз психологічно й історично надзвичайно близькі, але до яких «середній» український читач донедавна не особливо звертався, бо ж вони тяжкі й сумні.

Для мене в читанні ніби мало що змінилося — а водночас змінилося одразу все. Я читала щодня як до 24 лютого 2022 року, так і після нього. В окремі хвилинки між гарячковим читанням новин, намаганнями знайти їжу в напівмертвих крамницях, важкими роздумами про необхідність і можливість евакуації. Під канонаду артилерії з боку Ірпеня, під прильоти ракет у сусідні квартали, під завивання сирен повітряної тривоги вдесьте за добу, під час блекаутів. Читала, думала, писала про прочитане. Щодня переживала, чи встигну я дочитати свою поточну книжку, перш ніж мене вб'ють, або перш ніж в мій дім потрапить ракета і всі книжки згорять, або перш ніж мені доведеться всі свої книжки кинути і тікати кудись у невідомість із одним наплічником. Напевно, ти стаєш трохи іншою людиною, коли розумієш, що навіть у такий час (а можливо — саме в такий) тобі все одно потрібне, дуже потрібне читання. Як дихання, як щоденний вдих і видих.

ІРИНА СТАРЧЕНКО

23 ЧЕРВНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line 284